

Priručnik o teorijama zavere

Stefan Levandovski
Džon Kuk

Autori:

Stefan Levandovski, Škola eksperimentalne psihologije, Univerzitet u Bristolu, i CSIRO Okeani i atmosfera, Hobart, Tasmanija, Australija

Džon Kuk, Centar za informisanje o klimatskim promenama Džordž Mejson

Prvo objavljivanje: mart 2020.

Više informacija na <http://sks.to/conspiracy>

Grafički dizajn: Vendi Kuk

Prevod: Olga Milanko

Redaktura: Aleksandra Dragosavljević

Prevod na srpski jezik realizovan je uz podršku izdavačke kuće Heliks

With thanks to the COST Action COMPACT (Comparative Analysis of Conspiracy Theories).

Citirati kao:

Lewandowsky, S., & Cook, J. (2020). *The Conspiracy Handbook*.

Dostupno na <http://sks.to/conspiracy>

Razlikovanje pravih zavera od teorija zavere

Prave zavere zaista postoje. Folksvagen je napravio zaveru kako bi varao na testovima emisije štetnih gasova svojih dizel motora. Nacionalna bezbednosna agencija SAD tajno je špijunirala obične korisnike interneta. Duvanska industrija je varala javnost u vezi s uticajem pušenja na zdravlje. O ovim zaverama znamo iz internih dokumenata kompanija, vladinih istraga ili svedočenja uzbunjivača.

S druge strane, teorije zavere opstaju dugo čak i kada za njih nema ubedljivih dokaza. Te teorije se zasnivaju na raznim obrascima razmišljanja koji su poznati kao nepouzdana alatke za praćenje stvarnosti. Teorije zavere obično nisu potkrepljene dokazima koji izdržavaju temeljnu proveru, ali to ne sprečava njihovo bujanje. Na primer, široko rasprostranjeno verovanje da su napadi 11. septembra bili „insajderski posao“ opstaje godinama nakon tog događaja.¹ A decenije nakon atentata na Džona F. Kenedija, velika većina Amerikanaca veruje da je vlada zataškala istinu.²

Teorije zavere nanose štetu društvu na više načina. Recimo, izlaganje teorijama zavere slabi rešenost ljudi da se angažuju u politici ili da smanje svoj doprinos proizvodnji ugljen-dioksida.³ Da bi minimizovao njihove štetne efekte, ovaj Priručnik o teorijama zavere pomaže vam da shvatite zašto su teorije zavere toliko popularne, objašnjava kako da prepoznate karakteristike konspiratorskog načina razmišljanja i navodi efikasne strategije za njihovo razobličavanje.

Teorije zavere obično nisu potkrepljene dokazima koji izdržavaju temeljnu proveru, ali to ne sprečava njihovo bujanje.

Poređenje konvencionalnog i konspiratorskog načina razmišljanja

Prave zavere zaista postoje ali se retko otkrivaju metodama teoretičara zavere. Stvarne zavere se, obično, otkrivaju konvencionalnim razmišljanjem – zdravom skeptičnošću prema zvaničnim tumačenjima uz pažljivo razmatranje dostupnih dokaza i posvećenost unutrašnjoj konzistentnosti.⁴ Za razliku od toga, konspiratorsko razmišljanje odlikuje hiperskeptičnost prema svim informacijama koje se ne uklapaju u datu teoriju, preneglašavanje dokaza koji podupiru poželjnu teoriju i nekonzistentnost.

Konvencionalno razmišljanje

Zdrava skeptičnost

Osetljivost na dokaze

Težnja za koherentnošću

Stvarna zavera

Konspiratorsko razmišljanje

Prenebregavanje sumnje

Neosetljivost na dokaze

Kontradiktornost

Zamišljena zavera

Zašto su popularne teorije zavere?

Niz faktora može doprineti tome da ljudi veruju u teorije zavere i da ih šire dalje.⁵

Ljudi koji se osećaju nemoćno ili ranjivo skloniji su prihvatanju i širenju teorija zavere.

Osećaj bespomoćnosti

Ljudi koji se osećaju nemoćno ili ranjivo skloniji su prihvatanju i širenju teorija zavere.⁶ To se vidi na mrežnim forumima, gde je predlaganje teorija zavere snažno povezano s nivoom pretnje koji ljudi percipiraju.⁷

Objašnjavanje malo verovatnih događaja

Iz istog razloga, ljudi su skloni da predlažu konspiratorska objašnjenja za događaje koji su veoma malo verovatni.¹⁰ Teorije zavere služe kao mehanizam koji pomaže ljudima da se izbore s neizvesnošću.

Izlaženje na kraj s pretnjama

Teorije zavere omogućavaju ljudima da se izbore s pretećim događajima tako što usmeravaju krivicu na skup konspiratora.⁸ Ljudi teško prihvataju da „veliki“ događaji (npr., smrt princeze Dajane) mogu imati običan uzrok (vožnja pod dejstvom alkohola). Teorija zavere zadovoljava potrebu za tim da „veliki“ događaj ima i „veliki“ uzrok, kao što je zavera MI5 da ubije princezu Dajanu.⁹

Osporavanje vladajuće politike

U teorijama zavere često se osporavaju tumačenja koja daje vladajuća politika.¹¹ Konspiratorske grupe često koriste takve narative kako bi prisvojile status manjine.

Društvene mreže pojačavaju stvaranje teorija zavere

Društvene mreže su stvorile svet u kome svaki pojedinac može potencijalno dospeti do isto onoliko mnogo ljudi koliko i glavni mediji.¹² Nepostojanje tradicionalnih urednika sadržaja jedan je od razloga zašto se izmišljotine šire na mreži dalje i brže od istinitih informacija¹³, često pogurane lažnim naložima ili „botovima“.¹⁴ Isto tako, ustanovljeno je da su konzumenti teorija zavere spremniji da „lajkuju“ i dele konspirativističke priloge na Fejsbuku.¹⁵ Nedavnom analizom tvitova o virusu zika utvrđeno je da je broj propagatora teorija zavere više nego duplo veći od broja onih koji te teorije razobličavaju.¹⁶

Kako teorije zavere nanose štetu

Već sama izloženost nekoj teoriji zavere može imati štetne posledice, čak i među ljudima koji se ne slažu s datom teorijom.^{3, 17, 18, 19, 20, 21} Na primer, izloženost teoriji zavere o političkoj manipulaciji podacima o nezaposlenosti smanjila je poverenje u vladine službe i institucije, uključujući i one nepovezane sa optužbama za zaveru, kao što su lokalne škole ili Agencija za hranu i lekove.¹⁷

Taktičke teorije zavere

Teorije zavere nisu uvek rezultat iskrenih pogrešnih verovanja. One se mogu i namerno iskonstruisati ili osnažiti iz strateških, političkih razloga. Na primer, ima dokaza da je vlada Rusije nedavno doprinela širenju raznih političkih teorija zavere na Zapadu.^{22, 23}

Teorije zavere mogu se upotrebiti kao retoričko sredstvo za izbegavanje neželjenih zaključaka. Izjave kojima se poriču klimatske promene prepune su nekoherentnosti – recimo, kada se istovremeno tvrdi da se temperatura ne može tačno meriti ali da globalne temperature opadaju.²⁴ Nekoherentnost je jedna od karakteristika konspiratorskog načina razmišljanja, ali iz toga ne sledi da je poricanje klimatskih promena iracionalno – naprotiv, retorika poricatelja delotvorna je politička strategija za odlaganje preduzimanja aktivnosti na zaštiti klime tako što se podriiva poverenje ljudi u jačinu naučnih dokaza.

Potvrda toga je činjenica da ljudi selektivno prizivaju zaveru među naučnicima kako bi se odbacio neki naučni konsenzus kada je to u interesu njihove političke ideologije – ali ne i onda kada taj naučni konsenzus nema značaja za njihova politička uverenja.²⁵

Teorije zavere mogu se upotrebiti kao retoričko sredstvo za izbegavanje neželjenih zaključaka.

Poricanje klimatskih promena i konspiratorsko razmišljanje

Odbacivanje naučnog konsenzusa o tome da su ljudi odgovorni za globalno zagrevanje često je pre rezultat konspiratorskog razmišljanja nego pažljive procene naučnih dokaza.²⁶

Kada se osporavateljima predstave informacije o klimatskim promenama, njihova najčešća reakcija je po prirodi konspiratorska.²⁷ Međutim, poricanje klimatskih promena nije povezano samo s teorijama zavere čija je tema klima već su ljudi koji osporavaju nauku o klimi skloniji da prihvate teorije zavere i na druge teme.²⁸

Smith & Leiserowitz, 2012

CONSPIR: Sedam karakteristika konspiratorskog načina razmišljanja

Postoji sedam karakteristika konspiratorskog načina razmišljanja²⁹, čiji nazivi na engleskom (radi lakšeg pamćenja) čine akronim **CONSPIR**:

C	O	N	S	P	I	R
Contradictory	Overriding suspicion	Nefarious Intent	Something Must Be Wrong	Persecuted Victim	Immune to Evidence	Re-interpreting Randomness
						
Kontradiktornost	Prenebregavanje sumnje	Zla namera	Nešto sigurno nije u redu	Progonjena žrtva	Neosetljivost na dokaze	Drugačije tumačenje slučajnosti

Kontradiktornost

Teoretičari zavere mogu istovremeno verovati u ideje koje su međusobno kontradiktorne. Na primer, verovanje u teoriju da je princeza Dajana ubijena, ali i u to da je lažirala sopstvenu smrt.³⁰ To je zato što je posvećenost teoretičara zavere neverovanju u „zvanično“ tumačenje toliko bezrezervna da nije važno i ako im je sistem uverenja nekoherentan.

Prenebregavane sumnje

Konspiratorski način razmišljanja uključuje nihilistički stepen skeptičnosti prema zvaničnom tumačenju.³¹ Taj ekstreman stepen sumnjičavosti sprečava verovanje u bilo šta što se ne uklapa u datu teoriju zavere.

Zla namera

Uvek se pretpostavlja da su motivi za svaku navodnu zaveru podli.³¹ U teorijama zavere nikada se ne ostavlja mogućnost da su motivi navodnih konspiratora benigni.

Nešto sigurno nije u redu

Iako teoretičari zavere mogu povremeno napustiti određene ideje kada one postanu neodbranjive, te revizije ne menjaju njihov opšti zaključak da „nešto sigurno nije u redu“ i da je zvanično tumačenje zasnovano na obmani.^{24,30}

Progonjena žrtva

Teoretičari zavere doživljavaju i predstavljaju sebe kao žrtve organizovanog progona.²⁹ U isto vreme, oni sebe vide kao hrabre protivnike koji se suprotstavljaju zlim konspiratorima. Konspiratorski način razmišljanja uključuje viđenje sebe istovremeno i kao žrtve i kao heroja.

Neosetljivost na dokaze

Teorije zavere su suštinski samoizolujuće – dokazi koji pobijaju datu teoriju reinterpretiraju se kao da potiču iz te zavere.^{31,32,33} To odražava uverenje da što su jači dokazi protiv neke zavere (npr. FBI oslobađa političara optužbi za zloupotrebu ličnog servera za e-poštu), to konspiratori više žele da ljudi veruju u njihovu verziju događaja (npr. FBI je bio deo zavere za zaštitu tog političara).

Drugačije tumačenje slučajnosti

Prenebregavanje sumnje, koje je karakteristika konspiratorskog načina razmišljanja, često rezultuje uverenjem da se ništa ne dešava slučajno.³⁴ Mali slučajni događaji, kao što su neoštećeni prozori u Pentagonu nakon napada od 11. septembra, reinterpretiraju se kao posledica zavere (jer da je avion udario u Pentagon, razbili bi se svi prozori³⁵) i utkani su u širi, povezan obrazac.

Samoizolujuća priroda teorija zavere znači da se svaki dokaz koji opovrgava zaveru može tumačiti kao dalji dokaz zavere. Stoga se u komunikaciji s javnošću mora praviti jasna razlika među ciljnom publikom. Ako teoretičari zavere reinterpretiraju dokaze tako da oni dobijaju suprotno značenje, onda je za njih potrebna drugačija strategija nego za one koji cene dokaze. Na narednim stranicama prvo sledi osvrt na komunikacione strategije za opštu javnost, a zatim na strategije posebno namenjene teoretičarima zavere.

Zaštita javnosti od teorija zavere

Suzbijanje širenja teorija zavere

Bolje sprečiti nego lečiti. Stoga bi napore trebalo usredsrediti na zaštitu javnosti od izlaganja tim teorijama, i to sprečavanjem ili usporavanjem njihovog širenja. Na primer, deljenje preko Fejsbuka konspiratorskih priloga u kojima se poriču klimatske promene suzbijeno je jednostavnom intervencijom: podsticanjem ljudi da postavse sebi četiri pitanja o tom materijalu pre nego što ga podele s drugima:³⁶

Prepoznajem li medijsku kuću koja je objavila tu priču?

Da li informacije u tom prilogu deluju uverljivo?

Da li je taj prilog napisan stilom koji očekujem od profesionalne medijske kuće?

Da li je taj prilog politički motivisan?

Kada ne uspeju napori za suzbijanje širenja neke teorije zavere, komunikatori moraju pribеći strategijama kojima se smanjuje uticaj takvih teorija.

Kada se ljudi upoznaju s manjkavostima rasuđivanja koje postoje u teorijama zavere, oni mogu postati otporniji na takve teorije.

Preventivno opovrgavanje

Ako se ljudima unapred predoči da bi mogli biti obmanuti, oni mogu razviti otpornost prema konspiratorskim porukama. Taj proces je poznat kao pelcovanje ili preventivno opovrgavanje, a za to postoje dva načina: eksplicitno upozorenje na potencijalnu pretnju obmanjivanjem i odbacivanje argumenata te obmane. U slučaju antivakcerskih teorija zavere, pokazalo se da je preventivno opovrgavanje efikasnije od razobličavanja.³⁷

U preventivnom opovrgavanju zavere o 11. septembru, bilo je uspešno i ono zasnovano na činjenicama i ono zasnovano na logici.³⁸ To ukazuje na moguću korist od preventivnog opovrgavanja zasnovanog na logici, s obzirom na sedam značajnih karakteristika konspiratorskog načina razmišljanja (sećate li se CONSPIR-a?). Kada se ljudi upoznaju s manjkavostima rasuđivanja koje postoje u teorijama zavere, oni mogu postati otporniji na takve teorije.

Razobličavanje

Postoje različiti načini da se razobliče teorije zavere, a za neke je pokazano da deluju na ljude za koje je malo verovatno da prihvataju teorije zavere, kao što su studenti ili opšta javnost.

Razobličavanja zasnovana na činjenicama

Razobličavanja zasnovana na činjenicama pokazuju da je data teorija zavere lažna tako što saopštavaju tačne informacije. Taj pristup se pokazao efikasnim u razobličavanju zavere „birther“, u kojoj se tvrdilo da se predsednik Obama rodio van SAD,²¹ kao i teorija zavere koje se odnose na egzodus Palestinaca pri osnivanju Izraela.³⁹

Razobličavanje zasnovano na izvorima i empatiji

Razobličavanjem zasnovanim na izvorima pokušava se da se smanji kredibilnost teoretičara zavere, dok razobličavanje zasnovano na empatiji saosećajno skreće pažnju na ciljeve teorija zavere. Pokazalo se da je razobličavanje zasnovano na izvorima koje je ismevalo one što veruju u ljude guštere bilo efikasno isto kao razobličavanje zasnovano na činjenicama. Nasuprot tome, na empatiji zasnovano razobličavanje antisemitskih teorija zavere u kojem se tvrdilo da se Jevreji danas suočavaju s progonom sličnom onom kojem su bili izloženi rani hrišćani, bilo je neuspešno.⁴¹

Razobličavanje zasnovano na logici

Razobličavanjima zasnovanim na logici objašnjavaju se tehnike obmanjivanja ili pogrešnog rasuđivanja koje se primenjuju u teorijama zavere. Pokazalo se da je objašnjavanje logičkih manjkavosti u antivakcerskim zaverama efikasno koliko i razobličavanje zasnovano na činjenicama: na primer, ukazivanje na to da mnoga istraživanja vakcina obavljaju nezavisni naučnici koji se finansiraju iz javnih sredstava, može oslabiti teorije zavere o farmaceutskoj industriji.⁴⁰

Veze ka veb lokacijama za proveru činjenica

Vezama ka nekoj veb lokaciji sa simuliranog Fejsbuk priloga, bilo preko automatske algoritamske prezentacije ili ispravki koje je uneo korisnik, efikasno je odbačena zavera da su virus zika raširili genetički modifikovani komarci.⁴²

Oснаživanje ljudi

Konspiratorski način razmišljanja povezan je s osećajima smanjene kontrole i percipirane pretnje.^{6,7} Kada se ljudi osećaju kao da su izgubili kontrolu nad nekom situacijom, povećava se njihova sklonost ka zaverama.⁴³ Ali važi i obrnuto. Kada se ljudi osećaju osnaženim, otporniji su na teorije zavere.

Postoji nekoliko načina za „kognitivno osnaživanje“ ljudi, tako što će se oni podsticati na analitičko razmišljanje a ne na oslanjanje na intuiciju.⁴⁴ Ako je osećaj ljudi da drže stvari pod kontrolom podstaknut (npr., podsećanjem na događaj iz njihovog života nad kojim su imali kontrolu), manje je verovatno da će podržati teorije zavere.⁴⁵ Opšti osećaj osnaživanja građanima se može usaditi tako što će se obezbediti da se društvene odluke – recimo, one koje donosi vlada – doživljavaju kao odluke koje slede principe proceduralne pravde.⁴⁶ Proceduralna pravda se percipira kada se veruje da vlasti koriste poštene procedure za donošenje odluka. Ljudi prihvataju nepovoljne ishode odluka ako veruju da je procedura sprovedena pošteno.^{47,48}

Kako razgovarati s teoretičarom zavere

Razobličavanje teorija zavere može biti efikasno u slučaju opšte javnosti, ali su mnogo veći izazov ljudi koji veruju u takve teorije. Umesto da zasniva svoja uverenja na spoljnim dokazima, sistem verovanja teoretičara zavere oslanja se uglavnom sam na sebe, a svako uverenje služi kao dokaz za svako drugo verovanje.⁴⁹ Kao posledica, kada teoretičari zavere naiđu na razobličavanja objavljena na Fejsbuku, oni na kraju još više komentarišu i lajkuju konspiratorski sadržaj unutar svojih eho komora – razobličavanje je pojačalo konspiratorske interakcije.⁵⁰

Osim toga, teoretičari zavere imaju nesrazmeran uticaj uprkos tome što su malobrojni. Jedna analiza više od 2 miliona komentara na podforumu servisa Reddit r/conspiracy pokazala je sledeće: iako je samo 5% autora priloga ispoljilo konspiratorski način razmišljanja, oni su bili odgovorni za 64% svih komentara. Najaktivniji autor napisao je 896.337 reči, duplo više nego što ih je u trilogiji Gospodar prstenova!⁵¹

Teoretičari zavere neizbežan su sastojak političkog ekstremizma.^{52,53} Stoga istraživanja deradikalizacije pružaju korisne uvide u mogućnosti dopiranja do teoretičara zavere.

Poverljivi glasnici

Kontraporuke bivših pripadnika neke ekstremističke zajednice („otpadnika“) vrednuju se pozitivnije i pamte duže od poruka iz drugih izvora.⁵⁴

Iskazati empatiju

Teoretičarima zavere treba pristupati saosećajno i raditi na izgradnji razumevanja. Pošto je cilj da se kod njih razvije otvorenost uma, druga strana mora to pokazati svojim primerom.⁵⁵

Afirmisati kritičko mišljenje

Teoretičari zavere doživljavaju sebe kao kritičke mislioce koje nije obmanulo zvanično tumačenje. Takva percepcija se može iskoristiti tako što će se potvrditi vrednost kritičkog razmišljanja, a zatim preusmeriti taj pristup ka još kritičnijoj analizi date teorije zavere.⁵⁶

Izbeći ismevanje

Agresivno razobličavanje teorije zavere, njeno ismevanje ili koncentrisanje na „pobedu“ u raspravi, nosi rizik da bude automatski odbačeno.⁵⁴ Ipak, pokazalo se da je ismevanje efikasno u slučaju opšte javnosti.⁴¹

Završna reč upozorenja

Pre nego što pokušate razobličavanje, analizirajte na koga je ono usmereno. Pokušaji vlade SAD da razobličite „teorije zavere“ više puta su imali kontraefekat u pretežno muslimanskim zemljama. Jedan od primera je neuspešan pokušaj da se za nepostojanje oružja za masovno uništenje u Iraku nakon invazije iz 2003. godine okrivi iračka istorija prikriivanja. Bilo bi produktivnije da je fokus bio na američkom naduvavanju loših obaveštajnih podataka.⁵⁷

Važno je zapamtiti i da stvarne zavere zaista postoje, ali da navedene karakteristike konspiratorskog načina razmišljanja (CONSPIR) nisu pravi put za njihovo razotkrivanje. Umesto toga, konvencionalno razmišljanje u kome se ceni zdrava skeptičnost, dokazi i doslednost, neophodni su za otkrivanje stvarnih pokušaja obmanjivanja javnosti.

Reference

- Laine, E. E., & Parakkal, R. (2017). National security, personal insecurity, and political conspiracies: The persistence of Americans' beliefs in 9/11 conspiracy theories. *IUP Journal of International Relations*, 11(3), 16–41.
- CBS poll (2009). <https://www.cbsnews.com/news/cbs-poll-jfk-conspiracy-lives/>
- Jolley, D., & Douglas, K. M. (2013). The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint. *British Journal of Psychology*, 105, 35–56. doi:10.1111/bjop.12018
- Lewandowsky, S., Lloyd, E. A., & Brophy, S. (2018). When THUNCGing Trumps thinking: What distant alternative worlds can tell us about the real world. *Argumenta*, 3, 217–231. doi:10.23811/52.arg2017.lew.llo.bro
- Douglas, K., Sutton, R., Cichocka, A., Ang, J., Deravi, F., Uscinski, J., & Nefes, T. (2019). Why do people adopt conspiracy theories, how are they communicated, and what are their risks? Centre for Research; Evidence on Security Threats. Retrieved from <https://crestresearch.ac.uk/resources/conspiracy-theories-douglas-full-report/>
- Uscinski, J. E., & Parent, J. M. (2014). *American conspiracy theories*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Nefes, T. S. (2014). Rationale of conspiracy theorizing: Who shot the president Chen Shui-bian? *Rationality and Society*, 26, 373–394. doi:10.1177/1043463113519069
- Franks, B., Bangertner, A., & Bauer, M. W. (2013). Conspiracy theories as quasi-religious mentality: An integrated account from cognitive science, social representations theory, and frame theory. *Frontiers in Psychology*, 4. doi:10.3389/fpsyg.2013.00424
- Leman, P. J., & Cinnirella, M. (2007). A major event has a major cause: Evidence for the role of heuristics in reasoning about conspiracy theories. *Social Psychological Review*, 9, 18–28.
- Kovic, M., & Fuchsli, T. (2018). Probability and conspiratorial thinking. *Applied Cognitive Psychology*, 32, 390–400. doi:10.1002/acp.3408
- Sapountzis, A., & Condor, S. (2013). Conspiracy accounts as intergroup theories: Challenging dominant understandings of social power and political legitimacy. *Political Psychology*, 34, 731–752. doi:10.1111/pops.12015
- Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, 31, 211–36. doi:10.1257/jep.31.2.211
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359, 1146–1151. doi:10.1126/science.aap9559
- Shao, C., Ciampaglia, G. L., Varol, O., Yang, K.-C., Flammini, A., & Menczer, F. (2018). The spread of low-credibility content by social bots. *Nature Communications*, 9, 4787. doi:10.1038/s41467-018-06930-7
- Bessi, A., Coletto, M., Devescusi, G. A., Scala, A., Caldarelli, G., & Quattrociocchi, W. (2015). Science vs conspiracy: Collective narratives in the age of misinformation. *PLOS ONE*, 10, e0118093. doi:10.1371/journal.pone.0118093
- Wood, M. J. (2018). Propagating and debunking conspiracy theories on Twitter during the 2015–2016 Zika virus outbreak. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 21, 485–490. doi:10.1089/cyber.2017.0669
- Einstein, K. L., & Glick, D. M. (2015). Do I think BLS data are BS? The consequences of conspiracy theories. *Political Behavior*, 37, 679–701. doi:10.1007/s11109-014-9287-z
- Jolley, D., Meleady, R., & Douglas, K. M. (2019). Exposure to intergroup conspiracy theories promotes prejudice which spreads across groups. *British Journal of Psychology*. doi:10.1111/bjop.12385
- Raab, M. H., Auer, N., Ortlieb, S. A., & Carbon, C.-C. (2013). The Sarrazin effect: The presence of absurd statements in conspiracy theories makes canonical information less plausible. *Frontiers in Psychology*, 4, 453. doi:10.3389/fpsyg.2013.00453
- van der Linden, S. (2015). The conspiracy-effect: Exposure to conspiracy theories (about global warming) decreases pro-social behavior and science acceptance. *Personality and Individual Differences*, 87, 171–173. doi:10.1016/j.paid.2015.07.045
- Warner, B. R., & Neville-Shepard, R. (2014). Echoes of a conspiracy: Birthers, truthers, and the cultivation of extremism. *Communication Quarterly*, 62, 1–17. doi:10.1080/01463373.2013.822407
- Avramov, K. (2018). By another way of deception: The use of conspiracy theories as a foreign policy tool in the arsenal of the hybrid warfare. *Information & Security: An International Journal*, 39, 151–161. doi:10.11610/isij.3913
- Yablokov, I. (2015). Conspiracy theories as a Russian public diplomacy tool: The case of Russia Today (RT). *Politics*, 35, 301–315. doi:10.1111/1467-9256.12097
- Lewandowsky, S., Cook, J., & Lloyd, E. (2016). The "Alice in Wonderland" mechanics of the rejection of (climate) science: Simulating coherence by conspiracism. *Synthese*, 195, 175–196. doi:10.1007/s11229-016-1198-6
- Lewandowsky, S. (2020). Hannah Arendt and the contemporary social construction of conspiracy theorists. Manuscript Submitted for Publication.
- Uscinski, J. E., Douglas, K., & Lewandowsky, S. (2017). *Climate Change Conspiracy Theories*. Oxford Encyclopedia of Climate Change. doi:10.1093/acrefore/9780190228620.013.328
- Smith, N., & Leiserowitz, A. (2012). The rise of global warming skepticism: Exploring affective image associations in the United States over time. *Risk Analysis: An International Journal*, 32(6), 1021–1032.
- Lewandowsky, S., Gignac, G. E., & Oberauer, K. (2013). The role of conspiracist ideation and worldviews in predicting rejection of science. *PLOS ONE*, 8, e75637. doi:10.1371/journal.pone.0075637
- Lewandowsky, S., Cook, J., Oberauer, K., Brophy, S., Lloyd, E. A., & Marriott, M. (2015). Recurrent fury: Conspiratorial discourse in the blogosphere triggered by research on the role of conspiracist ideation in climate denial. *Journal of Social and Political Psychology*, 3, 142–178. doi:10.1093/eurpub/ckn139
- Wood, M. J., Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2012). Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 3, 767–773. doi:10.1177/1948550611434786
- Keeley, B. L. (1999). Of conspiracy theories. *The Journal of Philosophy*, 96, 109–126. doi:10.2307/2564659
- Bale, J. M. (2007). Political paranoia v. political realism: On distinguishing between bogus conspiracy theories and genuine conspiratorial poishings. *Patterns of Prejudice*, 41, 45–60. doi:10.1080/00313220601118751
- Sunstein, C. R., & Vermeule, A. (2009). Conspiracy theories: Causes and cures. *Journal of Political Philosophy*, 17, 202–227. doi:10.1111/j.1467-9760.2008.00325.x
- Barkun, M. (2003). *A culture of conspiracy: Apocalyptic visions in contemporary America*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., & Furnham, A. (2010). Unanswered questions: A preliminary investigation of personality and individual difference predictors of 9/11 conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24(6), 749–761.
- Lutzke, L., Drummond, C., Slovic, P., & Árvai, J. (2019). Priming critical thinking: Simple interventions limit the influence of fake news about climate change on Facebook. *Global Environmental Change*, 58, 101964. doi:10.1016/j.gloenvcha.2019.101964
- Jolley, D., & Douglas, K. M. (2017). Prevention is better than cure: Addressing anti-vaccine conspiracy theories. *Journal of Applied Social Psychology*, 47, 459–469. doi:10.1111/jasp.12453
- Banas, J. A., & Miller, G. (2013). Inducing resistance to conspiracy theory propaganda: Testing inoculation and metainoculation strategies. *Human Communication Research*, 39, 184–207. doi:10.1111/hcre.12000
- Nyhan, B., & Zeitzoff, T. (2017). Fighting the past: Perceptions of control, historical misperceptions, and corrective information in the Israeli-Palestinian conflict. *Political Psychology*, 39, 611–630. doi:10.1111/pops.12449
- Schmid, P., & Betsch, C. (2019). Effective strategies for rebutting science denialism in public discussions. *Nature Human Behavior*, 3, 931–939. doi:10.1038/s41562-019-0632-4
- Orosz, G., Krekó, P., Paskuj, B., Tóth-Király, I., Böthe, B., & Roland-Lévy, C. (2016). Changing conspiracy beliefs through rationality and ridiculing. *Frontiers in Psychology*, 7, 1525. doi:10.3389/fpsyg.2016.01525
- Bode, L., & Vraga, E. K. (2018). See something, say something: Correction of global health misinformation on social media. *Health Communication*, 33, 1131–1140. doi:10.1080/10410236.2017.1331312
- Whitson, J. A., & Galinsky, A. D. (2008). Lacking control increases illusory pattern perception. *Science*, 322, 115–117. doi:10.1126/science.1159845
- Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S., & Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition*, 133, 572–585. doi:10.1016/j.cognition.2014.08.006
- van Prooijen, J., & Acker, M. (2015). The influence of control on belief in conspiracy theories: Conceptual and applied extensions. *Applied Cognitive Psychology*, 29, 753–761. doi:10.1002/acp.3161
- van Prooijen, J.-W. (2018). Empowerment as a tool to reduce belief in conspiracy theories. In *Conspiracy theories and the people who believe them* (pp. 432–442). Oxford University Press. doi:10.1093/os0/9780190844073.003.0030
- Quintanilla, V. D., & Yontz, M. A. (2018). Human-Centered Civil Justice Design: Procedural Justice and Process Value Pluralism. *Tulsa L. Rev.*, 54, 113.
- Tyler, T. R. (1987). Conditions leading to value-expressive effects in judgments of procedural justice: A test of four models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 333–344. doi:10.1037/0022-3514.52.2.333
- Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 15, 731–742. doi:10.2307/3791630
- Zollo, F., Bessi, A., Del Vicario, M., Scala, A., Caldarelli, G., Shekhtman, K., Havlin, S., Quattrociocchi, W. (2017). Debunking in a world of tribes. *PLOS ONE*, 12, e0181821. doi:10.1371/journal.pone.0181821
- Klein, C., Clutton, P., & Polito, V. (2018). Topic modeling reveals distinct interests within an online conspiracy forum. *Frontiers in Psychology*, 9. doi:10.3389/fpsyg.2018.00189
- Kundnani, A. (2012). Blind spot—security narratives and far-right violence. *Security and Human Rights*, 23, 129–146.
- van Prooijen, J.-W., Krouwel, A. P. M., & Pollet, T. V. (2015). Political extremism predicts belief in conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 6, 570–578. doi:10.1177/1948550614567356
- Schmitt, J. B., Rieger, D., Ernst, J., & Roth, H.-J. (2018). Critical media literacy and islamist online propaganda: The feasibility, applicability and impact of three learning arrangements. *International Journal of Conflict and Violence*, 12, 1–19. doi:10.4119/UNIBI/ijcv.642
- Ponsot, A. S., Autixier, C., & Madriaza, P. (2018). Factors facilitating the successful implementation of a prevention of violent radicalization intervention as identified by front-line practitioners. *Journal for Deradicalization*, 1(6), 1–33.
- Voogt, S. (2017). Countering far-right recruitment online: CAPE's practitioner experience. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 12, 34–46. doi:10.1080/18335330.2016.1215510
- Aistrophe, T. (2016). *Conspiracy theory and American foreign policy*. Manchester University Press. doi:10.7228/manchester/9780719099199.001.0001

Teorijama zavere pokušavaju da se objasne događaji kao tajne zavere moćnih ljudi. To što teorije zavere obično nisu potkrepljene dokazima, ne sprečava njihovo bujanje. Teorije zavere nanose štetu društvu na više načina. Da bi se olakšalo minimizovanje tih štetnih efekata, ovaj Priručnik o teorijama zavere objašnjava zašto su teorije zavere toliko popularne, kako prepoznati karakteristike konspiratorskog načina razmišljanja i koje su efikasne strategije reagovanja.

